

Vrije wil zonder ziel

Vervolg van pagina 1

in ons leven, zoals het kopen van een huis, het kiezen van een school of het besluit om van onze partner te scheiden, die nemen we toch weloverwogen en bewust? Als de vrije wil een illusie is, dan is ze wel heel sterk.

Door een gelukkig toeval was een van de grootste hedendaagse denkers over bewustzijn en de vrije wil kort na de verschijning van de publicatie van Haynes in Nederland. De gerenommeerde filosoof Daniel Dennett vloog op uitnodiging van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) over uit Amerika om de presentatie van het Akademieadvies over de toekomst van de cognitiewetenschappen op te luisteren.

Dennett schreef een indrukwekkende reeks artikelen en boeken over bewustzijn en de vrije wil, waaronder *Elbow Room* (1984), *Consciousness Explained* (2001), en *Freedom Evolves* (2003). Hij beziet de wereld vanuit het materialisme: er is niet een stoffelijk lichaam en een onstoffelijke geest, zoals het Cartesiaanse dualisme van de zeventiende-eeuwse filosoof René Descartes beschrijft. Voor Dennett bestaan alleen atomen, moleculen, zenuwen, netwerken. Daar komen al onze gedachten en gevoelens en illusies uit voort.

“Wegner laat overtuigend zien dat het traditionele idee van de vrije wil een illusie is”, zegt Dennett in een van de statige kamers in het Trippenhuys, het hoofdkwartier van de KNAW in Amsterdam. “Maar dat betekent niet dat we helemaal geen vrije wil hebben.” Net zoals het bewijs dat verliefdheid niet veroorzaakt wordt door een kleine vliegende Cupido die pijlen in iemands hart schiet, nog niet betekent dat romantische liefde niet bestaat, legt hij uit. “De illusie van de traditionele vrije wil is die van een onstoffelijke ziel die kleine pijltjes in je motorische hersenschors schiet. Als je denkt dat dat vrije wil is, dan bestaat dat inderdaad niet.”

ZELFKRITIEK Maar buiten de magie van die hardnekkige illusie hebben we wel degelijk een vorm van vrije wil, denkt Dennett. Normale mensen kun je gewoon verantwoordelijk houden voor hun daden. “Ons brein heeft een oneindig uitbreidende capaciteit om over omstandigheden na te denken en die opnieuw te evalueren”, zegt Dennett. “Wij kunnen dingen overwegen en ons beraden. Wij kunnen zelfkritiek leveren en over de redenen nadenken die we hebben om elkaar verantwoordelijk te houden voor zaken. En dat is waar vrije wil om draait: verantwoordelijkheid. Daarom hechten mensen aan de vrije wil, en dat is maar goed ook.” We moeten ons niet bekommeren om allerlei soorten van vrije wil die we

ILLUSTRATIE PEPIJN BARNARD

niet hebben, vindt Dennett. “Het soort vrije wil dat het waard is te willen, die hebben we.” Dat zal voor veel mensen een opluchting zijn. Waarom raken mensen zo opstandig of gedepimeerd als ze horen dat hun vrije wil niet bestaat? Omdat ze bang zijn dat hun leven zonder vrije wil betekenisloos zal zijn, denkt Dennett. “Het is belangrijk dat mensen geloven dat ze vrije wil hebben, zoals het belangrijk is dat mensen geloven dat de goudreserves daadwerkelijk in Fort Knox liggen. De ontdekking dat die er niet liggen, zou een verwoestende werking op de wereldeconomie hebben.”

Daarom zullen mensen koste wat kost degene proberen tegen te houden die denkt te kunnen bewijzen dat de vrije wil niet bestaat. “Er is een mooie scène in Disneys film over het vliegende olifantje Dombo”, vertelt Dennett. “Als zijn vrienden de kraaien hem leren vliegen, plukt een van de kraaien stiekem een veer uit de

We bepalen toch zeker zelf wat we doen?

staart van een andere, en geeft die aan Dombo. Zolang hij die magische veer vasthoudt, kan hij vliegen, vertelt hij erbij. Wat nu als een rebelse kraai naar Dombo was gerend om te zeggen dat het helemaal geen magische veer was? Het publiek zou denken ‘Hou die kraai tegen!’ Ze willen niet dat de kraai dat doet, omdat Dombo dan niet kan vliegen.”

Maar is Haynes nu die alles in de war schopende kraai? Laat zijn onder-

zoek nu zien dat de vrije wil niet bestaat? “Het onderzoek van Haynes, net als dat van Libet, is prachtig onderzoek, maar het vertelt helemaal niets over de vrije wil”, zegt Dennett. De fout, zegt hij, is dat ze het bewustzijn als omslagpunt kiezen. Maar daar is geen vaste plek voor aan te wijzen.

Er bestaat geen *homunculus* in ons brein, geen mannetje dat in het Cartesiaanse theater in ons hoofd zit en daar de werkelijkheid beziet en zijn vrije wil uitoefent. “Al het werk dat ogenschijnlijk gedaan wordt door die *homunculus* is in werkelijkheid over het hele brein verdeeld, in ruimte en tijd. Beslissingen worden genomen in de loop van de tijd, net zoals bewustzijn in de loop van de tijd gebeurt. Wanneer je verdiept bent in je werk en je merkt gaandeweg pas op dat de klok aan het slaan is, dan kun je toch in gedachten teruggaan en de klokslagen tellen, zodat je weet hoe laat het is. Dus wat Haynes’ onderzoek

vooral laat zien, is dat bewuste beslissingen tijd kosten.”

Goed. De vrije wil zoals we die ervaren blijkt een illusie en of we de verantwoordelijkheid voor onze daden ook vrije wil kunnen noemen, lijkt vooral een semantische kwestie. Een misschien wel interessantere vraag is: maakt het uit of u denkt dat de vrije wil niet bestaat? Ja, schrijven de Amerikaanse psychologen Kathleen Vohs en Jonathan Schooler in het vakblad *Psychological Science* van begin dit jaar. Hun proefpersonen lazen eerst een tekst waarin stond dat weldenkende mensen het erover eens zijn dat de vrije wil een illusie is. Zij speelden daarna vaker vals dan deelnemers die een neutrale tekst hadden gelezen, of een tekst waarin de vrije wil juist bevestigd wordt. Hun bevindingen voeden de angst die mensen hebben voor een leven zonder vrije wil: het zou leiden tot immoreel gedrag.

DOM OF WREED? Immoreel gedrag vreesde ook Blackmore toen ze besloot zonder vrije wil te leven. “Het was beangstigend”, vertelt ze. “Zou ik slechte dingen gaan doen? Iets heel gevaarlijks doen, of doms, of wreeds? Het antwoord is: nee. Het brein doet hele verstandige dingen zonder dat er een ‘ik’ is die gelooft dat er een vrije wil is die tussenbeide komt. Mensen zijn sociale dieren, die zo geëvolueerd zijn – over het algemeen – om vriendelijk te zijn, in groepen te werken, zich om anderen te bekommeren, en van hun kinderen te houden”, zegt Blackmore. “Die biologische feiten zijn voldoende om onze morele gedrag te sturen. We hebben geen God of een religie of een ‘zelf’ nodig om in te grijpen.”

Maar ook de keuze om zonder vrije wil te leven, is een oefening van de vrije wil, zou de filosoof John Searle in de geest van Immanuel Kant tegenwerpen. Hij deed dat in zijn gesprek met Blackmore in haar bundel interviews *Conversations on consciousness* die in 2005 verscheen. Je kunt niet net doen of je geen vrije wil hebt, vindt Searle, want als je een menukaart voor je neus hebt, kun je spaghetti kiezen, maar alle andere opties staan ook open. Je had ook iets anders kunnen doen. Het probleem is dat er dan toch iets moet zijn in het brein dat samenvalt met de vrije wil, of met een bewust ‘zelf’. “En hoe zou dat er in ‘s hemelsnaam uit moeten zien?” vraagt Searle zich in het gesprek af. Ook Haynes komt er nog niet uit. “Ik denk erover zoals de negentiende-eeuwse psycholoog William James. Hij formuleerde het zo ongeveer als volgt: ‘Als wetenschapper denk ik: natuurlijk geloof ik niet in vrije wil, hoe zou ik dat kunnen. Maar als privépersoon denk ik: natuurlijk geloof ik in de vrije wil, hoe zou ik dat niet kunnen!’”